

Mellem mål og midler

Strategier, programmer og den arkæologiske udgravningspraksis

Mads Kähler Holst og Mette Svart Kristiansen, Afdeling for arkæologi, Aarhus Universitet

I forlængelse af den internationale evaluerings anbefalinger til dansk arkæologi har KUAS igangsat udarbejdelsen af nationale strategier med det formål at styrke udgravningsvirksomhedens forskningsdimension. Det er svært at være uenig i målet, men man kan diskutere midlet, for vil det have den effekt, som man håber på? Artiklen diskuterer dels de nationalt styrede strategier i relation til neddefinerede forskningsprogrammer, dels de bagvedliggende strukturelle problemer i den eksisterende nødudgravningspraksis og konsekvensen heraf for forskningsdimensionen i dansk arkæologi.

Forskning og publicering

Forskningens rolle i forhold til den arkæologiske udgravningspraksis er på det seneste blevet et centralt diskussionsemne i dansk arkæologi. Debatten udspringer af et stadigt mere iøjnefaldende misforhold mellem de mange midler, der årligt anvendes på nødudgravninger og en reelt meget lille forskningsproduktion i form af videnskabelige publikationer, således som de i dag defineres, vejes og måles af flere statslige myndigheder gennem den bibliometriske forskningsindikator. Man kan være uenig i de bibliometriske målemetoder, men de er vanskelige at kæmpe imod.

Der kan peges på mange årsager til udfordringen med publikationsindsatsen. En fundamental årsag er indlejret i 2002-Museumsloven og dens administration, hvor Danmark i fortolkningen af Malta-konventionen har valgt en minimumsløsning med hensyn til efterbearbejdning og publikation. Problemerne heri blev påpeget fra adskillige sider både under og efter udarbejdelsen og implementeringen af loven (f.eks. Lund 2008, Rostock 2007, Thrane 2000). Det står i skærende kontrast til situationen i Sverige, hvor både et videnskabeligt forarbejde, hele efterbearbejdningsindsatsen og en betydelig publikationsindsats er finansieret og integreret i nødudgravningsvirksomheden (Lagerlöf 2010). I Danmark er vi kommet til at stå uden nogen økonomisk dækning af to centrale forudsætninger for fuldt forskningsudbytte af udgravningerne, nemlig forudgående problemstillingsdefinition og ressourcer til perspektivering, syntese og publicering. Konsekvenserne forstærkedes af, at de nye finansieringsprincipper samtidig medførte, at

udgravningerne i endnu mere udpræget grad end tidligere kom til at fungere som indtægtsdækket virksomhed.

Forskningsudbyttet er en væsentlig del af argumentationen for nødudgravningsvirksomheden. Der er derfor en oplagt risiko for, at den politiske konsekvens af den forholdsvis begrænsede publikationsmængde kan være, at vi i længden kan få meget vanskeligt ved at forsvare de midler, der anvendes på arkæologien.

Forskning og udgravningsprocessen

Problemstillingen omkring forskningsudbytte rejser spørgsmålet om, hvordan vi opfatter den arkæologiske udgravnings rolle i forhold til den arkæologiske forskning som helhed. Arkæologien har en lang vej fra sine kilder til sine mål, og der er mange trin fra vores fragmenterede og kun delvist bevarede fund og anlægsspor til helhedsbilleder af fortiden. Det giver os som fag en særlig udfordring i organiseringen af vores forskning, hvor det er afgørende, at alle led bliver repræsenteret i processen, og at forbindelsen mellem dem fungerer. Det er derfor centralt, at udgravningen får status af en integreret del af forskningsprocessen (Madsen 2003). I den nuværende struktur, hvor udgravningen administrativt og økonomisk er løsrevet, og hvor løstansatte medarbejdere flyttes rundt for at "løse en opgave", er der imidlertid en tendens til at udgravningen kommer til at fungere som en selvstændig aktivitet, frigjort fra den øvrige forskningshelhed. Der har gennem de seneste år været et stigende fokus på museernes forskningsforpligtelse og nødvendigheden af udarbejdelse af forsknings-

strategier (eks. Jensen 2008, Siemen 2007), men med den økonomiske struktur, der arbejdes under, er det en meget stor udfordring at imødegå tendensen til en isolering af udgravningsvirksomheden.

Det har en række uheldige konsekvenser. For det første indebærer det, at vi ikke nødvendigvis får stillet spørgsmålene, der hvor de kan besvares, nemlig i udgravningen. Der er dermed en risiko for, at vi ikke får de optimale data ud af udgravningen, og at der sker en fossilisering af de problemstillinger, som udgravningernes data kan anvendes til. For det andet mindsker det grundlaget for problemstillingsorienteret prioritering i udgravningen, og rummer dermed en risiko for en uhensigtsmæssig brug af ressourcer. For det tredje er der ingen indbygget evaluering af den forskningsmæssige brugbarhed af data og metoder. Dermed svækkes incitamentet til den forskningsrettede metodeudvikling. Tilbage står en økonomisk tilskyndelse til en anden form for metodeudvikling, nemlig effektiviseringen af dokumentationen og proceduregennemførelsen på udgravningerne. Det kan have en negativ effekt på dokumentationskvaliteten, fordi de proceduremæssige krav kommer til at stå over de forskningsbetingede.

Disse kommentarer skal ikke tages som udtryk for en generel karakteristik af dansk arkæologis tilstand. De er alene tænkt som en påpegning af, at der er kommet nogle meget stærke økonomiske incitamenter til procedurefokus i forbindelse med udgravningsvirksomheden, og det kan have en række negative konsekvenser, som det er væsentligt, at vi får imødegået. I mange henseender løste Museumsloven i 2002 en række akutte problemer omkring nødudgravningsvirksomheden både mht. finansiering og organisering. Men tilbage står altså en meget væsentlig opgave med at få varetaget forskningsprocessens strukturelle behov, herunder forskningsproduktionen. Uden de tandhjul fungerer mekanikken i den arkæologiske maskine som helhed ikke. Der er derfor mange gode grunde til at tage diskussionen om forholdet mellem udgravningspraksis og forskningsanvendelse op til fornyet diskussion.

KUAS' nationale strategier

"Nationale strategier", "nationale oversigter" og "prioriteringer" er med den internationale evaluerings anbefalinger til den fremtidige vidensopbygning i

forbindelse med nødudgravninger blevet centrale begreber i den aktuelle debat om dansk arkæologi nu og for fremtiden (International evaluering, 2009). KUAS har taget anbefalingerne til sig med den hensigt at "styrke den arkæologiske udgravningsvirksomhed, skabe et bedre prioriteringsgrundlag før og under en arkæologisk udgravning, opkvalificere den primære dokumentation og tolkning af feltarbejdet, sætte fokus på tilgængeliggørelse af resultaterne af de arkæologiske udgravninger, sikre kompetence og kvalitetsudvikling og understøtte samarbejde og netværk" (Kommissorium for udarbejdelse af national strategi for den middelalderlige landbebyggelse, KUAS, upubl.). I det netop offentliggjorte udkast til museumsudredningen figurerer nationale strategier desuden som et meget konkret redskab til prioritering af bevillinger for hele den museale virksomhed (Museumsudredning 2011, 25). Idet begrebet prioritering kan opfattes forskelligt, har KUAS på Landsbypuljemødet i april fastslået, at prioriteringerne ikke nødvendigvis skal opfattes som et redskab til nedskæringer og begrænsninger, men i høj grad som et middel til omprioritering og opprioritering. Udmøntningen heraf står knapt så tydeligt: hvordan skal udgravninger, som falder uden for strategiens mål, håndteres? Bliver prioriteringen aktiveret på budgetniveau med tildeling af forskellige satser alt efter hvor succesfuldt lokaliteten kan bidrage med ny viden til de udpegede satsningsområde? Udløses den på afrapporteringsniveau med tildeling af ekstra ressourcer til bearbejdning og publicering? Det er også muligt, at de nationale strategier får betydning for uddelinger fra Kulturministeriets forskningspulje og strategiske midler, som i det nuværende udkast til Museumsudredningen ser ud til at afløse Kulturarvsstyrelsens rådighedssum (Museumsudredning 2011, 33).

KUAS har i samråd med DAR udvalgt den middelalderlige landbebyggelse som pilotprojekt for det videre arbejde. Arbejdsgruppen er sammensat af repræsentanter fra DAR, KUAS og universiteterne. Strategien skal blandt andet indeholde en national oversigt, en anbefaling til opkvalificering af undersøgelserne og en udpegning af huller i vores nuværende viden. Da resultaterne af de seneste 10 års hektiske udgravningsaktivitet i praksis er utilgængelige, er de arkæologiske museer derfor blevet bedt om at udfærdige en kort syntese over den nuværende viden om den middelalderlige land-

bebyggelse i deres ansvarsområde. Selv om museernes tilbagemeldinger danner et godt grundlag for det videre arbejde, bør man fremadrettet diskutere, om de nationale strategier ikke burde baseres på mere dybdegående opdateringer, som det eksempelvis blev gjort i Sverige (Ersgård 1996).

Strategier og forskningsprogrammer

De nationale strategier er altså udset til at være et meget væsentligt redskab til at udvikle forskningsdimensionen i den arkæologiske udgravningspraksis, og der er høje forhåbninger til strategiernes virkning. Selv om målene er rosværdige, så bør det imidlertid diskuteres, om midlerne er effektive. En strategi indebærer som regel en administrativ top-down styret proces, der angiver mål og kræver bestemte data for at opnå disse. Man kan derfor for det første være bekymret for, at den indbyggede økonomiske incitamentsstruktur vil tilskynde til at tilpasse objektet til strategien, og at man herved opnår en yderligere udvikling mod en "administrativ" arkæologi. For det andet betyder en opsplittning af forskningsprocessen i en overordnet strategi og en lokal "fodring" hertil, at problemstillinger defineres ét sted af én gruppe mennesker (i nationale strategigrupper), og besvarelsen foretages et andet sted af andre (på nødudgravningerne). Hvis man anlægger et helhedssyn på den arkæologiske forskningsproces, så er det meget vigtigt, at arbejdet med både definitionen af problemstillinger og løsningen af dem i udgravningen foregår så integreret som muligt. Det sikrer en dynamisk udvikling af problemstillingerne, hvor nye observationer og erkendelser hurtigt kan opsamles og omsættes til nye problemstillinger.

Det er derfor værd at overveje, hvordan man kan kombinere top-down processen med et bottom-up element. Ideelt set kunne løsningen være, at der etableredes rammer for tematiske forskningsprogrammer. Hensigten skulle være at give mulighed for at aktører på museer og universiteter kunne identificerede væsentlige, overordnede problemkomplekser, som en større samlet og tværgående indsats ville kunne belyse. Problemkomplekserne kunne tage udgangspunkt i både generelle teoretiske udviklinger inden for det arkæologiske fagområde og i nybrud ud fra udgravningsmæssige ny-erkendelser. Hvor strategier har en tendens til at fokusere på krav til data, ligger forskningsprogrammernes succeskriterier typisk i slutproduktet i

form af problembesvarelse og publikation, og det er netop disse aspekter, som der i dag er et behov for at få styrket.

Man kan argumentere for, at de seneste mange års arkæologisk virksomhed netop har vist, at bottom-up definerede forskningsprojekter ikke er løsningen. Men det vil være uretfærdigt. Der har nemlig været et grelt misforhold mellem den kraftige økonomiske understøtning af udgravningsvirksomheden og en relativt set meget begrænset og reelt svindende støtte til problematiserende udgravningsindsats og skabelsen af synteser. Specielt forskning rettet mod overordnede problemstillinger har haft vanskelige kår. Det har medført, at overblikket er blevet svækket. Uden overblik kommer der ikke synteser, på den måde er opstået en negativ spiral.

Forskningspulje

En forudsætning for forskningsprogrammerne er etableringen af en forskningspulje, der kan understøtte den problemstillingsorienterede forskning med udgangspunkt i det arkæologiske fundmateriale fra nødudgravningerne. Det vil styrke midterfeltet i forskningsprocessen og dermed bidrage til at bringe empiri og de store tolkningslinjer sammen, samtidig med at en forskningspulje vil give mulighed for at arbejde på tværs af udgravninger og institutioner. Ligeledes vil puljen give en mulighed for at fremlægge enkeltstående, særligt perspektivrige udgravninger.

Intentionen om en bottom-up proces indebærer, at adgang til disse midler bør være åben, således at alle arkæologiske forskningsinstitutioner – museer og universitetsinstitutter – kan indsende forslag. Det er herefter den forskningsmæssige kvalitet af projektforslagene, der afgør, hvorvidt ansøgningerne imødekommes. Der findes flere mulige modeller for, hvordan en faglig bedømmelse kan gennemføres. Hverken Rådighedssummen, midlerne under Kulturministeriets Forskningsudvalg eller De frie Forskningsråd er rettet ind mod denne opgave. De arkæologiske forskningsprogrammer med udgangspunkt i udgravningsvirksomheden er en så specialiseret opgave og så tæt knyttet til den arkæologiske nødudgravningsvirksomhed, at praksis har vist, at det falder uden for disse organers mål og prioriteter. En oplagt mulighed vil derfor være at placere forskningspuljen under Det Arkæologiske Råd med mulighed for at inddrage kompetencer fra

lokalmuseer og universiteter. Man kunne måske med fordel kræve, at der var et kollektivt element i projekterne for at sikre samarbejde mellem institutioner. Det er vores klare opfattelse, at det vil være et af de mest effektive redskaber til at sætte gang i forskningspublicering. Problemet er, hvordan det kan gennemføres i praksis i forhold til de bevillingsstrukturer, der ligger i Museumsloven. Midlerne hertil kunne komme fra en særlig forskningsfond, som er finansieret af et procentbeløb af felttimesummen pålagt alle udgravninger.

Den struktur vil også imødekomme den politiske diskussion om prioritering. Ingen gravning er blot administrativ datahåndtering uden forskningsindhold: nogle gravninger er stærke nok til at bære en forskningsproblemstilling af egen kraft, andre har et behov for at blive kædet sammen. I en sådan sammenhæng vil nationale strategier og oversigter være væsentligt mere virkningsfulde som en forståelsesramme og et idekatalog til problemstillinger og forskningsprogrammer. Tilsammen vil de kunne

skabe en ikke ubetydelig synergi i forskningen, formulere nye spørgsmål og bringe os videre, både i lokal, regional, national og forhåbentlig international kontekst.

Forskning – ikke forvaltning

Fra et administrativt synspunkt er fordelene ved strategier, at de er lette at implementere og håndtere efter faste principper, der lader sig forene med ønsket om ensartethed i forvaltningen. Hvis målet reelt er at styrke forskningen i arkæologien, er det imidlertid ikke sikkert, at de er det mest oplagte middel, og de kan i hvert fald ikke stå alene. Efter vores mening er det største problem, dansk arkæologi strukturelt set står over for i dag, at der er opstået et kraftigt misforhold mellem på den ene side det stærke økonomiske incitament til procedure-praksis og på den anden side det økonomiske svage incitament til problemstillingsorientering, refleksion og publicering. Det er dette misforhold, der skal ændres på.

Litteratur

Ersgård, L. & A.-M. Hållans 1996: Medeltida landsbygd: en arkeologisk utvärdering. Forskningsöversigt, problemområden, katalog.

International evaluering 2009: *International evaluering af vidensudviklingen i forbindelse med den arkæologiske undersøgelsesvirksomhed efter den nye museumslov fra 2002*. Kulturarvsstyrelsen 2009.
http://www.kulturarv.dk/fileadmin/user_upload/kulturarv/fortidsminder/dokumenter/International_evaluering_af_den_arkaeologiske_uundersoegelsesvirksomhed.pdf

Jensen, C. K. 2008: Politik og papkasser – arkæologisk forskning på lokalmuseer.
Arkæologisk Forum nr. 19: 36-39.

Lagerlöf, A. 2010: Ny roll, nytt fokus?
Arkæologisk Forum nr. 22: 2-4.

Lund, J. 2008: Museumsloven og Forskningen.
Arkæologisk Forum nr. 18: 28-31.

Madsen, T. 2003: At gøre arkæologi. Refleksioner over udgravningen som videnskabelig praksis.
Arkæologisk Forum nr. 8: 12-22.

Museumsudredning 2011: *Udredning – om fremtidens museumslandskab*. Kulturministeriet 2011.
http://www.kulturarv.dk/fileadmin/user_upload/kulturarv/museer/dokumenter/Museumsudredning_temamoede_160311.pdf

Rostock, J. 2007: Arkæologi som forretning – om en diskurs med uheldige konsekvenser.
Arkæologisk Forum nr. 17: 33-39.

Siemen, P. 2007: Museerne, forskningen og fremtiden.
Arkæologisk Forum nr. 17: 40-45.

Thrane, H. 2000: Et godt museumslovsudkast for dansk arkæologi?
Arkæologisk Forum nr. 3: 37-39.

Note

Artiklens forfattere er begge involveret i arbejdet med udarbejdelse af de nationale strategier som repræsentanter for universiteterne, Mette Svart Kristiansen i gruppen for Middelalderens landbebyggelse, Mads Kähler Holst for Ældre Jernalders bebyggelse.